

Bánffy Miklós tervezői arcai

■ Gróf Bánffy Miklós (1873–1950) gazdag életműve az utóbbi évtizedekben fokozatosan került be a köztudatba, a 2013-as kerek évforduló kapcsán pedig még inkább az érdeklődés, kutatás homlokterébe jutott. Ez a figyelem azóta sem hagyott alább, a Kolozsvári Magyar Opera Szinetár Miklós rendezésében *A kékszakállú herceg vára* 1918-as, eredeti szcenikájának rekonstrukciójára vállalkozott, az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet vándorkiállítására pedig számos gyűjtemény anyagából válogatott össze Bánffy munkásságához, családjához és otthonához, a bonchidai kastélyhoz kapcsolódó anyagot.¹

Bánffy Miklós zavarba ejtően sok területtel foglalkozó, közkeletű kifejezéssel élve, reneszánsz ember volt: közgazdaság iránt érdeklődő nagybirtokos, politikus és kultúrpolitikus, de főként és egész életében művész: író és színházi szakember. A magyar színházművészet történetében jelentős periódust képvisel az a néhány év, amikor 1912 és 1917 között az Operaház kormánybiztosaként döntően meghatározta e fontos állami intézmény arculatát, megújítva a hazai operajátszást.² Pozíciójánál fogva módja nyílt arra, hogy ellenőrzést gyakoroljon mind a műsorpolitika, mind az előadások megformálása felett: részben a vezető munkatársak – köztük Hevesi Sándor főrendező – megválasztásával, illetve saját munkássága révén. Maga is foglalkozott ugyanis rendezéssel, illetve számos produkció vizuális arculatának kialakításával mint tehetséges díszlet- és jelmeztervező. Felfogása illeszkedett tehát a 19. század végén, a 20. század elején fellépő színházi reformerek, rendezőszatórok törekvéseivel az egyetlen akarat, „vízió” érvényesítésében, illetve a látvány, a scenika jelentőségének hangsúlyozásában.

Színpadművészeti programjához, hitvallásához tartozott a következetes újítás, a naturalizmussal való szakítás. Tervezői karakterét alapvetően meghatározta az a törekvés, melyről *A fából faragott királyfi* bemutatója kapcsán így nyilatkozott: „Annak a kidomborítására törekedtem ennél a munkánál, hogy minél kevésbé valóságosnak hassanak a táncjáték alakjai. Ha szabad

szándékról beszélni, akkor az az volt, hogy ne valóságutánság legyen.”³ Ezt a modern, elkötelezetten anti-naturalista karaktert üdvözölte a *Nyugatban* a kritikus Bálint Aladár *A varázsfuvola* előadása kapcsán: „Aki



Fotó: Szabeni-Szabó Róbert / Ráday Levéltár, Budapest



Bánffy Miklós: Jelmezterv – Sarastro
(W. A. Mozart: A varázsfuvola) /
Miklós Bánffy: Costume design – Sarastro
(W. A. Mozart: The Magic Flute)
[1913] *papír, nyomtat*
(Ráday Levéltár, Budapest) /
paper, print (Ráday Archives, Budapest)
[28,5x20,5 cm]



Bánffy Miklós: Jelmezterv – Pamina
(W. A. Mozart: A varázsfuvola) /
Miklós Bánffy: Costume design – Pamina
(W. A. Mozart: The Magic Flute)
[1913] *papír, nyomtat (Ráday Levéltár,*
Budapest) / paper, print
(Ráday Archives, Budapest)
[28,5x20,5 cm]



Mozart muzsikáját csak távolról is ismeri, tisztában lehet azzal, hogy ez a keret – a történet színpadi érzékeltetése – minden lehet, csak naturalisztikus nem. [...] Az Operaház úgy oldotta meg ezt a kérdést, hogy színpadot rakott a színpadra. Mozartot Mozart-színpadon vetíti felénk.”⁴

Díszlet- és jelmezterveinek vizsgálata során feltérképezhetjük Bánffy művészi stílusának számos rétegét. A Verdi-centenáriumra készülve mutatták be Budapesten a megújított *Trubadúrt*. Bánffy színpadképeire vizuális letisztultság, egyszerűség jellemző, a német „Stilbühne”⁵ artisztikus modorában. A tereket, helyszíneket csendes líraiság jellemzi.

A kortárs zene képviselésében folytatta a korábban megkezdett Richard Strauss-bemutatók sorát a mindenhol nagy botrányokat kiváltott *Salome*-előadásával (1912). Maga tervezte a díszletet, mely megformálásában főként Alfred Roller, a jeles bécsi szecessziós művész, a bécsi Hofoper vezető tervezőjének higgadt stílusával rokon. A darabválasztás gesztusa azonban merész, sőt provokatív. Ezt a konfrontatív attitűdöt a kortárs Illés Endre Bánffy jellemének egyik kulcsmotívumaként értelmezte: „Gyanakodni kezdtem, hogy talán nem is Bartókért szerette Bartókot, a régi Operaház lerombolása jobban izgatta.”⁶

Az európai művészeti folyamatokra kitekintő, világfi mágnáshoz láthatóan legközelebb álltak azok a darabok, amelyeket játékos barokk-rokokó vagy orientalizáló stílusban tudott színpadra állítani. Az előbbi legszebb példájául szolgál *A varázsfuvola* nagy sikert aratott szcenikája, melynek segítségével Bánffy a 19. század végére megrögzült dagályos, nehézkes operai modor helyett a barokk színház könnyedségét, változókéességét, a tündérajátékok káprázatát hozta vissza.⁷ A zeneszerző Mozart és a rokokó kapcsolatának hangsúlyozása a kritika és a közönség számára inkább csak filológiai ürügyként, magyarázatként szolgálhatott a stíluskísérlethez. A jelmezek fantáziagazdagságát az a színháztörténeti vonulat inspirálta, amely a Stuart-udvari masque-előadásaiban és a francia udvari balettek, carrouselek öltözékeiben csúcsonodott ki. Bánffy *Sarastroja* nem a megszokott egyiptomias pap, hanem maga a Napkirály, s Tamino öltözete, tollbokrétás sisakja is XIV. Lajos egyik jelmezábrázolásával mutat rokonságot.

Az orientalizáló jellegű előadások közé tartozik a *Szöktetés a szerájból*, valamint Weber *Oberonja*. Bánffy jelmeztervei vidáman és gúnyosan kihívóak, a művészt a késő szecessziós grafika szatirikus, kissé frivol vonulatának alkotóival rokonítják. Az orientalizmus nagy divat ezekben az években. Max Reinhardt, a kor sztárrendezője komoly nemzetközi sikert aratott



Fotó: Szabó-Robert / Ráday Levéltár, Budapest

Bánffy Miklós: Díszletterv – Monostatos és Pamina (W. A. Mozart: A varázsfuvola) / Miklós Bánffy: Set design – Monostatos and Pamina (W. A. Mozart: The Magic Flute)

[1913] *papír, nyomtatás*
(Ráday Levéltár, Budapest) / *paper, print*
(Ráday Archives, Budapest)
[28,5x20,5 cm]



Bánffy Miklós: Jelmezterv – „Három gyermek” (W. A. Mozart: A varázsfuvola) / Miklós Bánffy: Costume design – Three child-spirits (W. A. Mozart: The Magic Flute)

[1913] *papír, nyomtatás*
(Ráday Levéltár, Budapest) / *paper, print* (Ráday Archives, Budapest)
[28,5x20,5 cm]





egy ilyen témájú pantomimmal, a *Sumurun*⁸, Párizst elbűvölte az Orosz Balett *Seherzádé*-produkciója. A kor excentrikus francia divattervezője, Paul Poiret merész divatot kreált a keleties bugyogókból, amit egy látványos társasági eseményen, majd az 1911-es tavaszi kollekciójában és a *Le Minaret* című színházi produkcióban is népszerűsített. Bánffy tehát a *Szöktetés a szerájból* jelmezei által ezt a mondén világot vitte be az Operába, Mozart színpadára.

Ezekben az években a magyar művészeti élet beletartozott az európai fősodorba, fokozott figyelemmel kísérték a legújabb külföldi eseményeket. Jól példázta ezt a *Magyar Iparművészet* folyóirat, különösen az 1914-es színpadi száma.⁹ A nemzetközi seregszemlében, a közölt képek között Bánffy számos szellemi rokona megtalálható. Ott szerepel például Léon Bakst (Lev Bakszt) mellett Paul Poiret is az egzotikus kosztümjeivel, vagy Max Reinhardt tervezője, Ernst Stern.



Bánffy Miklós:
Jelmzterv – Gyermek;
az Éj királynője
(W. A. Mozart:
A varázsfuvola) /
Miklós Bánffy: Costume
design – Child-spirit;
The Queen of the Night
(W. A. Mozart:
The Magic Flute)
 [1913] *papír; akvarell*
(Ráday Levéltár,
Budapest) / paper,
watercolour (Ráday
Archives, Budapest)
 [26,5x34,5 cm]

Utóbbi művésznek a *Turandot* produkciójához készült szarkasztikus torzfejei ugyanazt a csúfondáros szellemet képviselik, amivel Bánffy később az Európa sorsát intéző politikusokat látta.

A háború kezdetével ez a csillogó kozmopolita világ egész Európában véget ért, a budapesti Operaház is anyagi nehézségekkel küzdött.

Bánffy Miklós figyelme Bartók Béla táncjátékának, *A fából faragott királyfi*nak a bemutatásával a kortárs magyar zenére irányult. Tervrajzait egyaránt inspirálta a mesés-népies ihletés, vagy a Tündér alakját jellemző finom erotika. A díszlet elvont-játékos, a két toronyépítménynek, de még a tájnak is személyisége, karaktere van. Jól tükrözi, hogy a művészt leginkább az emberi jellemek érdekelték, ezért jelmztervezőként, karikaturistaként volt igazán elemében.

A magyar operatörténet a Bánffy-korszak legnagyobb érdeként Bartók művének, *A kékszakállú herceg várának* bemutatását értékeli. Az általa tervezett díszlet monumentális és kopár szürke építmény, a két oldalról lépcsősen emelkedő szinteken elhelyezett hét ajtóval. Judit kosztümje történelmi asszociációkat is kelt, ugyanakkor a hősnőt divatos színárnyalatú „artisztikus ruhába” öltöztött, érzékeny szecessziós hölgyként jeleníti meg. A herceg figurája is kettős: karakteres-férfias, ám elegáns tartása, fejdísz és dekoratív ruhájai a 17. századi francia balett jelmezes szereplőivel rokonítják.¹⁰

Az 1910-es évek fénykora után 1934-ben még egy alkalom nyílt, hogy a rendező Bánffy méltó feladatban mutakozzon meg. Szegedre hívták, hogy az előző évi – Hont Ferenc és Buday György fémjelezte – *Az ember tragédiájának* bemutatója után ő rendezze meg a Dóm téren Madách drámáját.

Bánffy annak idején, az Operaház 1913-as *Aidája* kapcsán már kísérletezett hasonló tömegrendezéssel. Törekvése akkor nagyszabású, ám hagyományosan részletező díszletképet eredményezett, 1934-ben azonban az impozáns, absztrakt lépcsőrendszer, a vetítés, a fénykezelés a kor legjobb színvonalát képviselte. A színpadkép Oláh Gusztáv 1926-os *Tragédia*-tervének „misztériumszínpadát” fejlesztette monumentálissá, de magába olvasztott olyan hatásokat is, mint például Norman Bel Geddes *Isteni színjáték*-elképzelésének

lépcsős architektúrája és expresszív, színes fényzuhataga. Az előadás emblemikus jelenete a Falanszterkép, melynek felhőkarcoló-sziluettje látomásos voltában rokon az amerikai tervező másik híres díszletével, a *Jeanne d'Arc* színpadával.

E rendezése révén munkatársaival, Oláh Gusztávval és Fülöp Zoltánnal voltaképpen Bánffy alakította ki a Szegedi Szabadtéri Játékok valódi karakterét, megteremtve a nagyszabású, látványos tömegjáték tradícióját. Ez a felfogás egyben a Madách-mű színpadra vitelének is az egyik legelfogadottabb formájává vált.

ISTVÁN MÁRIA
 művészettörténész

Jegyzetek

1. F. Dózsa Katalin: Bánffy Miklós gróf, a színházi látványtervező. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 25. (1996) 337–347.; Marosi Ildikó: *Kis/Bán/Ffy könyv. Bonchidai Prospero*. Pallas-Akadémia, 1997; Szinetár Miklós: *A Nagyúr – gróf Bánffy Miklós*. TV-film, 2001; Papp Endre (szerk.): *Bánffy Miklós-emlékkonferencia*. Magyar Művészeti Akadémia, 2014. A vándorkiállítás kurátora Szebeni Zsuzsa, a *Bánffy Miklós Emlékkönyv* (2013) szerkesztője.
2. Ez irányú munkásságát már korán elismeri a színházi szakma és jelentőségének megfelelően méltatja (Keresztury Dezső – Staud Géza – Fülöp Zoltán: *A magyar opera- és balettszcenika*. Magvető, 1975).
3. F. Dózsa Katalin: i. m. 343. idézi a *Magyar Színpadnak* adott nyilatkozatot.
4. Bálint Aladár: *Klasszikusok az operában*. *Nyugat*, VI. (1913) 7. sz. 565–567.
5. A realiztikus, részletező színpadkép meghaladására törekvő reformmozgalom, mely a művészi stilizálásra, a leegyszerűsített díszletelemekre épít. Német teoretikusai és képviselői elsősorban Peter Behrens, Georg Fuchs és a müncheni Künstlertheater. Tágabb értelemben a 20. század elejének más európai antinaturalista rendezőire, tervezőire is alkalmazák, pl. Edward Gordon Craig, Alekszandr Tairov és mások.
6. Illés Endre: *Krétarajzok*. Magvető, 1970, 55.
7. *A varázsfuvola* tervei *A kékszakállú herceg vára* megmaradt anyagához hasonlóan a Ráday Levéltár birtokában vannak. A szerző köszönetet mond az intézménynek a cikk elkészítéséhez nyújtott segítségért.
8. 1911: London, 1912: Párizs, USA. Tervező: Ernst Stern.
9. A folyóirat lapjain egymás mellett szerepeltek a kortárs magyar tervezők, köztük Bánffy, illetve Poiret, Roller, Stern, Bakst, sőt Edward Gordon Craig.
10. Jean Bérain terve Lully: *Le triomphe de l'amour* c. balettjéhez, 1681. A barokk jelmezek iránti érdeklődést *A fából faragott királyfi* karakterei is tükrözik.